

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

Капштик М.В.

ГО «Навчально-координаційний центр сільськогосподарських дорадчих служб»

Сучасне землеробство потребує максимального наближення його методів та технологій до цілей збереження довкілля, необхідності оптимізації конкретних форм і складних взаємозв'язків, налагодження взаємодії та гармонізації між суспільством і природою. Є багато тверджень, що традиційне сільське господарство і харчова індустрія не гарантують безпечності і якості продуктів харчування.

У зв'язку з цим зростає зацікавленість до органічного виробництва, що являє собою цілісну систему господарювання та виробництва харчових продуктів, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин та метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених з використанням речовин та процесів природного походження. Воно має низку переваг, але одночасно і невирішених проблем.

1. Екологічні переваги органічного виробництва

Екологічні переваги органічного виробництва полягають у тому що воно сприяє:

- захисту природного середовища в процесі виробництва;
- збереженню та відновленню біорізноманіття в агроландшафтах;
- збереженню та відтворенню родючості ґрунтів;
- формуванню екологічно збалансованих ландшафтів;
- уникненню забруднення та очищенню природних вод;
- зменшенню емісії парникових газів;
- мінімізації негативного впливу на довкілля через запобігання деградації земель (ерозії, підвищеної кислотності, засоленості), збереженню та відновленню їхньої природної родючості;
- припиненню забруднення водних басейнів і підземних вод, очищенню джерел питної води від токсичних хімікатів,
- зменшенню викидів в атмосферу парникових газів та збільшенню секвестрації (зв'язування) екосистемою вуглецю;
- збереженню біотичного і ландшафтного різноманіття та генетичного банку рослин і тварин, передбачає відмову від домінування монокультур, утримання тварин у наближеному до природного середовищі.

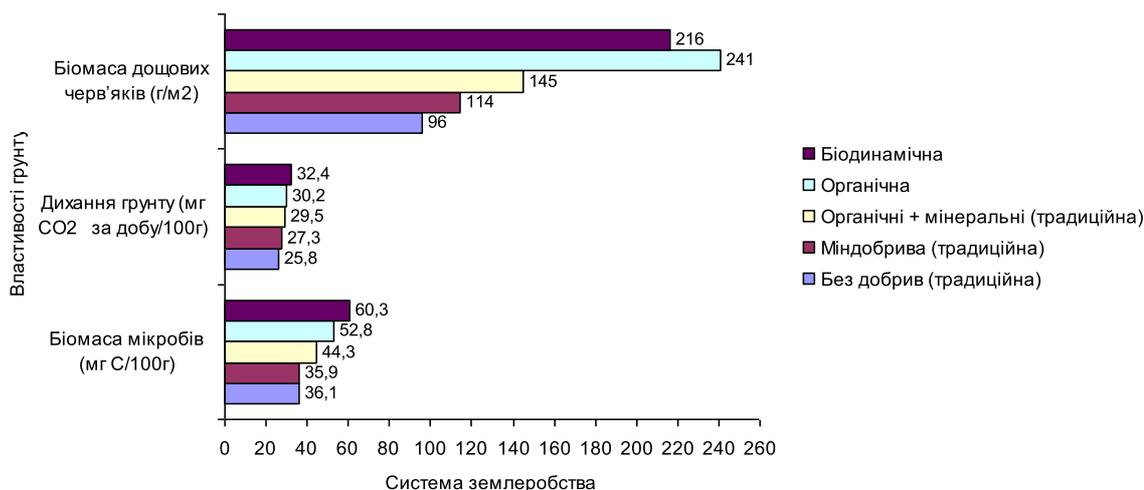
Тобто виробничі системи не повинні завдавати шкоди навколишньому природному середовищу, включаючи екосистеми, біорізноманіття, ґрунти, ландшафти, природні води тощо. Саме органічне виробництво найбільшою мірою відповідає принципам та вимогам екологічної безпеки і сталого розвитку.

Досвід країн Західної Європи свідчить про те, що врожайність культур при переході на органічне землеробство складає 60-110% від традиційного. Але на родючих ґрунтах України ця різниця може бути меншою. При правильній системі менеджменту екосистеми і достатньому внесенні органічних добрив зменшення врожайності можна уникнути. Органічне землеробство являється екологічно — безпечним виробництвом.

Органічне землеробство значно зменшує ерозійні та деградаційні процеси земель, особливо у поєднанні з ґрунтозахисними технологіями безполіцевого вирощування сільськогосподарських культур та мінімалізацією обробітку ґрунту.

У Швейцарії фермерські господарства, які перейшли на органічне землеробство, також зобов'язані створювати так звані буферні смуги по краях полів і на кордоні з сільськогосподарськими угіддями, де використовується традиційна система землеробства. На цих смугах, завдяки природному залуженню, відновлюється природне біорізноманіття, яке має не тільки екологічну, але й економічну цінність. Крім того, держава підтримує створення спеціальних залужених штучним шляхом смуг з природної рослинності. Держава також дотує придбання насіння дикорослих трав і компенсує економічні збитки, що виникають за рахунок вилучення частини сільськогосподарських угідь з ріллі.

Про високу ґрунтовідновлювальну ефективність органічного та біодинамічного землеробства свідчать результати досліджень (рис.1-5), проведених у тривалому стаціонарному досліді на бурому лісовому важкосуглинковому ґрунті, поблизу м. Базель (в Швейцарії) (P.Maoder, L.Pfiffner et.al.,1996).



Органічне сільське господарство за своєю суттю є багатофункціональною агроекологічною моделлю виробництва, це практична реалізація в сфері аграрного виробництва загальної концепції "сталого (екологічно і соціально збалансованого) розвитку", що задовольняє потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу потреби майбутніх поколінь. Воно дозволяє в перспективі узгодити і гармонізувати економічні, екологічні та соціальні цілі в галузі сільського господарства.

2. Економічні переваги органічного виробництва

За умов належного впровадження сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур та розведення худоби згідно із принципами та вимогами органічного виробництва, при подальшому розвитку внутрішнього ринку в Україні в середньостроковій перспективі зростатиме прибутковість виробництва органічної продукції та її конкурентноздатність.

Це відбуватиметься шляхом:

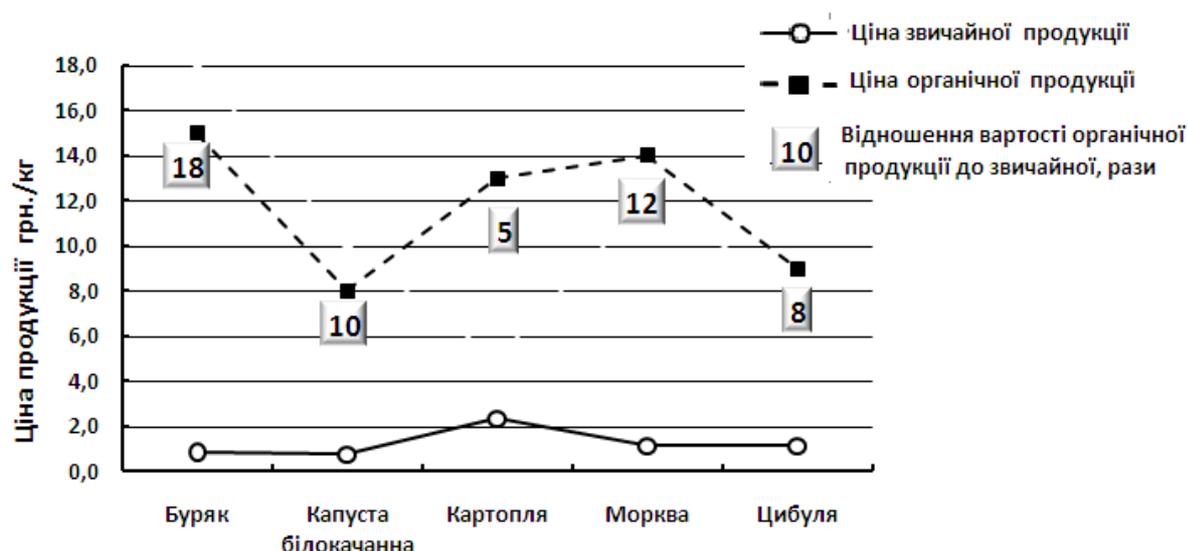
- поступового зростання природної продуктивності агроценозів та ґрунтів;
- суттєвого зниження виробничих витрат завдяки відмові від дорогих хімікатів зменшення енергоємності виробництва;
- підвищення самодостатності та скорочення залежності виробників від невідповідних умов зовнішнього фінансування;
- створення умов більш прибуткового ведення бізнесу в аграрному виробництві та харчовій індустрії завдяки підтримці держави.

Економічні переваги органічного виробництва для органічних операторів полягають також у тому, що органічні продукти та сировина для їх виробництва реалізуються по більш високим цінам порівняно із традиційною продукцією (табл.1).

1. Різниця в ціні між органічними і звичайними продуктами у Литві, %

Продукт	Різниця Ціни, %	Продукт	Різниця ціни, %
Картопля	105	Мед	14
Морква	101	Крупа(пш)	45
Буряк столовий	162	Горох зелений	17
Цибуля	101	Мука	13
Капуста	184	Крупа(гр)	31
Яблука	27	Крупа(пер)	29

Відношення вартості органічної продукції до звичайної в Україні нерідко сягає 5-18 разів (Н.В.Зіновчук та інші, 2011), що з одного боку робить його економічно привабливим для виробників, але створює перепони в реалізації продукції.



Це пов'язано із слабким розвитком ринку органічної продукції. Згідно із нашими спостереженнями співвідношення цін різко зменшується на так званих органічних ярмарках, при безпосередньому контакті виробника і споживача.

Органічне виробництво також дає можливість зменшити виробничі витрати на одиницю продукції та отримати більший прибуток з одиниці площі у порівнянні з традиційним методом господарювання (рис.5 та 6).

Але без тваринництва органічне виробництво є незбалансованим і нестійким, оскільки тваринництво забезпечує рослинництво органічними добривами, які повинні надходити на поля з того ж самого господарства. Проблему забезпечення господарства органічними добривами при переході на органічні методи господарювання на початковому етапі можна вирішити шляхом закупівлі 50% необхідного їх кількості в традиційних господарствах, за умови, що своїх органічних добрив недостатньо, а тих, що виробляються в органічних господарствах — на ринку відсутні.

Органічне виробництво при сприятливій державній політиці і фінансовому стимулюванні може бути достатньо ефективним і прибутковим. Нерідко органічні господарства можуть бути навіть більш прибутковими, ніж звичайні.

Приклад ПП "Агроєкологія" свідчить, що саме завдяки поступовому запровадженню екологічно узгодженого землеробства, яке зрештою вилилося в перехід на органічне землеробство останніми роками, зріс рівень врожайності сільськогосподарських культур і продукції тваринництва. Хоча молочне тва-

ринництво у даному господарстві ще не є сертифіковане згідно із органічними стандартами, проте господарство отримало статус спеціальної сировинної зони і виробляє продукцію для дитячого харчування. ЗВ той же час навіть зараз молоко, вироблюване господарством, продається по вищих цінах, До того ж господарство отримує дотацію з бюджету по 750 грн. за кожен тону молока. Господарство економить близько чотирьох мільйонів грн. на рік на мінеральних добривах, отрутохімікатах та гербіцидах, отримуючи екологічно чисту органічну продукцію.

1.3. Соціальні переваги органічного виробництва

Вони полягають у створенні додаткових робочих місць у сільській місцевості й нових перспектив для малих та середніх фермерських господарств, збільшенні життєздатності сільських громад тощо.

Про це свідчить досвід розвитку органічного сільського господарства у світі, який є надзвичайно актуальним і для України. Органічне виробництво базується на сучасних інноваційних мало затратних технологіях вирощування культур та розведення худоби, що потребує більших затрат праці, а значить збільшує потребу у робочій силі та через це збільшує зайнятість населення у сільській місцевості. Завдяки органічному виробництву у країнах ЄС передбачається створити близько 1 млн додаткових робочих місць. При органічному виробництві поліпшується також зв'язок з виробником — місцевий чи регіональний, або навіть прямиий.

Соціальні переваги органічного господарювання полягають також у вимогах до операторів органічного ринку, які вимагають від них дотримуватись базових стандартів IFOAM, що відносяться до принципів соціальної справедливості. Слід дотримуватись всіх конвенцій Міжнародної організації праці стосовно прав і добробуту працівників та Конвенції ООН про права дітей.

Слід також вести мову про переваги органічної продукції для українських споживачів, які полягають у тому, що вони:

- корисні для здоров'я та є екологічно безпечні;
- мають кращу якість і вищі смакові якості;
- не містять у собі генетично модифікованих організмів та їх похідних;
- мають високу якість та свіжість;
- не містять токсичних та шкідливих речовин (важкі метали, пестициди, радіонукліди, нітрати, нітроти, грибкові токсини, тощо);
- не містять шкідливих залишків штучних стимуляторів росту, лікарських препаратів та антибіотиків, що не дозволяються в органічному рослинництві та тваринництві;
- не містять хвороботворних мікроорганізмів, паразитів та алергенів;
- зберігають поживні речовини та натуральний склад при переробці.

Згідно органічних стандартів використовуються лише натуральні методи переробки, натуральні речовини та матеріали для пакування. При переробці не дозволяються синтетичні речовини (ароматизатори, консерванти, добавки тощо). Органічні продукти відрізняються більш високою поживною цінністю, оскільки вони містять більше вітамінів та поживних речовин; мають більш високі смакові якості.

1.5. Розвиток ринку, сертифікація, системи гарантій, їх вплив на збалансованість органічного виробництва

У багатьох країнах світу, передусім у США та ЄС, вже діють важливі *ринки органічної сільськогосподарської продукції та харчових продуктів*, а також створена й успішно функціонує відповідна інфраструктура сертифікації, маркетингу і реалізації.

Згідно із оцінками Асоціації "Біолан Україна" український внутрішній ринок органічної продукції на даному етапі характеризується дефіцитом та недостатнім асортиментом пропозиції вітчизняних органічних сертифікованих

продуктів(В.В.Піндус, 2010).

Переваги органічних продуктів стануть більш відчутними, коли розшириться асортимент та кількість органічних продуктів на полицях закладів торговельної мережі, оскільки споживач зацікавлений у придбанні цілого кошика органічних товарів. З цією метою слід використовувати досвід інших країн, і перш за все Європейського Союзу.

Переваги органічного виробництва для органічних операторів полягають також у тому, що органічні продукти харчування у супермаркетах продаються за більш високими цінами, у порівнянні з продукцією традиційного неорганічного виробництва.

Додатковою перевагою органічного виробництва для споживачів є особлива система сертифікації органічних продуктів. Особливість такої сертифікації полягає в тому, що це оцінка відповідності процесу виробництва впродовж усього життєвого циклу продукції: починаючи від поля і закінчуючи столом споживача. Таким чином створюються додаткові умови для збільшення довіри споживачів до корисності, натуральності і органічності цих харчових продуктів.

При розрахунку економічної ефективності органічного виробництва слід враховувати витрати на щорічну сертифікацію, а вони можуть бути доволі значними. Тому, на нашу думку, немає сенсу для виробників здійснювати конверсію до органічного виробництва, якщо немає відповідного маркетингового плану, визначених ринків збуту продукції та гарантії повернення інвестованих коштів, у тому числі витрат на сертифікації. Має бути створена цілісна система органічної інфраструктури, де кожний гравець відіграє свою роль, як частина єдиної системи.

Органічне виробництво також не може розвиватися і мати перспективи без створення цілісної системи, залучення науки та дорадництва та державної підтримки. Про це, наприклад свідчить таких країн, як Швейцарія, Австрія, Чеська Республіка, Нідерланди.

Аналіз результатів діяльності органічних господарств свідчить про те, що ефективними можуть бути як невеликі, так і досить крупні господарства. Проте якнайкращі результати були отримані саме на маленьких фермах. Це пов'язано з тим, що на там простіше вирішувати проблеми забезпечення ґрунту достатньою кількістю органічних добрив, елементами мінерального живлення| біологічного походження, боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин.

Також легко перебудувати виробництво до вимог органічних стандартів і кон'юнктури ринку, упровадити різноманітніший склад сівозміни, якщо створити оптимальне співвідношення між рослинницькою і тваринницькою галуззю.

Для функціонування світових ринків органічної продукції та розвитку органічного сільського господарства надзвичайно велику роль відіграє гарантійна система, яка включає певні стандарти, а також установи з інспекції та сертифікації. Ця система забезпечує відповідність органічним стандартам усього процесу виробництва та переробки сільськогосподарської сировини до стадії кінцевої харчової продукції, включно з її упаковкою та маркуванням. Таким чином, *сертифікація органічної продукції* спрямована на методи й засоби як сільськогосподарського виробництва, так і переробки сировини, виготовлення харчових продуктів та їхню доставку до споживача.

Сертифікація — єдиний шлях підтвердити якість продукції відповідно до існуючих Стандартів та запобігти обману споживача. Вона стає необхідною в умовах, коли на шляху від виробника до споживача з'являється певна просторова і часова віддаленість.

Відрив виробничого процесу від споживача може виникнути в результаті дистрибуції, посередництва, структури ринку чи навіть культурних

особливостей. В умовах, коли відстань досить значна, сертифікація підтримує довіру впродовж усього ланцюга поставки.

В основу процедури сертифікації органічної продукції покладено бізнесові стандарти та/або правові норми. *Стандарти* є добровільними угодами — результатом досягнення певного консенсусу споживачів та виробників товарів і послуг, тоді як *правові норми* встановлюють обов'язкові вимоги, які використовуються для державного регулювання. Змішаним варіантом є державне регулювання, яке базується на бізнесових стандартах. У сучасному світі переважає тенденція до заміни правових норм щодо органічної продукції стандартами, оскільки останні — простіші у застосуванні та легше піддаються міжнародній гармонізації, а також вони відповідають сучасним тенденціям політики дерегулювання, яка здійснюється в багатьох країнах.

Провідну роль у формуванні стандартів та міжнародній акредитації установ, які займаються сертифікацією органічної продукції на відповідність цим стандартам, відіграє *Міжнародна федерація руху за органічне сільське господарство (IFOAM)* — міжнародна неурядова організація, яка поєднує понад 700 активних організацій-учасників у близько 100 країнах світу. Ще в 1980 році федерація сформулювала перші "Базові стандарти IFOAM щодо органічного виробництва та переробки", а згодом почала здійснювати оцінку сертифікаційних установ на врахування ними зазначених базових стандартів, використовуючи для цього розроблений нею "Акредитаційні критерії IFOAM".

Сьогодні ці базові стандарти та акредитаційний критерій, які були вдосконалені в результаті тривалих та інтенсивних консультацій, широко визнані в світі, зокрема зареєстровані як "міжнародні стандарти ISO". Базові стандарти IFOAM фактично виконують функцію "*стандартів для стандартів*", дозволяючи різні варіації, і тому покладені в основу як багатьох стандартів у приватному секторі, так і державного регулювання в різних країнах, зокрема директив ЄС.

Міжнародна федерація має програму добровільної міжнародної акредитації органів сертифікації — як членів IFOAM, так і установ, які не входять до числа її членів. Акредитація, побудована на базових стандартах й акредитаційних критеріях IFOAM, провадиться незалежною компанією IOAS, заснованою федерацією. Між акредитованими IOAS установами діє багатостороння угода, а також двосторонні угоди, які забезпечують взаємне визнання їхніх сертифікацій.

В Україні першим українським органом сертифікації, акредитованим при IFOAM, є ТОВ "Органік Стандарт", що здійснює сертифікацію згідно із приватними стандартами Міжнародної асоціації учасників органічного виробництва "Біолан — Україна" та згідно із новими стандартами ЄС та іншими експортними ринками.

Як відомо, на даний час в Європейському Союзі державне регулювання в сфері органічної продукції здійснюється за допомогою Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 року "Стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів, та скасування Постанови (ЄЕС) № 2092/91", а також ПОСТАНОВИ КОМІСІЇ (ЄС) №889/2008 від 5 вересня 2008 р. "Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) №834/2007 стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів".

Директиви ЄС дають змогу вирішувати головні завдання у розвитку виробництва і споживання органічної продукції:

- було визначено загальні рамки та принципи органічного сільського господарства, вимоги до процесу виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки та виготовлення харчових продуктів, ознаки та маркування органічної продукції.
- було скасовано національні регулювання і створено єдиний ринок

- органічної продукції,
- започатковано систему інспекції/контролю органічної продукції, в тому числі при її імпорту в країни ЄС;
- відкрито ринок органічної продукції в ЄС для імпорту з “третіх країн”.

Система інспекції органічної продукції в ЄС є змішаною — *державно-приватною*. Державні органи в країнах ЄС уповноважені здійснювати акредитацію приватних сертифікаційних установ та нагляд за їхньою діяльністю. В свою чергу, ці установи контролюють фермерські господарства, харчову промисловість й імпортерів з інших країн, а також сертифікують їхню продукцію відповідно до тих чи інших бізнесових стандартів, які мають відповідати вимогам законодавства ЄС (фактично базовим стандартам IFOAM). Експорт органічної продукції до ЄС з інших країн передбачає обов’язкову наявність сертифікату, виданого сертифікаційною установою, акредитованою в ЄС.

Існуючі відмінності в державному регулюванні органічного сільського господарства різних країн, а також у приватних стандартах, стримують зростання світових ринків органічної продукції та створюють перешкоди в торгівлі нею. Програма акредитації сертифікаційних установ, яку здійснює IFOAM, дозволяє досягти *міжнародної гармонізації* базових вимог до органічної продукції. Водночас лише покупці та споживачі органічної продукції можуть визначати, яким конкретним виробничим стандартам вони віддають перевагу, і тільки вони можуть приймати рішення, якій саме сертифікації вони довіряють.

Використання розробок IFOAM як основи для державного регулювання органічної продукції в певній країні дозволяє вирішити проблему міжнародної узгодженості, суттєво спрощує національне законодавство, заощаджує ресурси і кошти та дозволяє уникнути багатьох перешкод для виробників.

В цьому контексті надійна система інспекції та сертифікації органічної продукції є стратегічно важливим чинником як для її експорту з України вже в найближчому майбутньому, так і для розвитку внутрішнього ринку такої продукції, який є реальним у середньостроковій перспективі. Створення ж української системи сертифікації, яка буде визнаною на національному та міжнародному рівнях, суттєво сприяло б широкому впровадженню органічного аграрного виробництва в Україні.

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Пивовар Н.М., Хілінська Т.В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Згідно із сучасними уявленнями відомих учених [2, 3] управління — це процес впливу на систему для переведення її до нового стану або для підтримання її у якомусь установленому режимі. Воно характеризується наявністю системи та зв’язку між її елементами, керуючої та керованої підсистем, динамічного характеру системи.

Зміст процесу управління визначається сутністю, метою, функціями й методами управління. Організація характеризується наступними стадіями: планування й прогнозування; організація, координація й мотивація; облік, аналіз і контроль.

Функції управління — це особливий вид діяльності, продукт процесу розподілу праці та спеціалізації у сфері управління. У загальному вигляді виділяють класифікацію функцій управління між різними ступенями ієрархії органів управління. Вони називаються господарчими і містять — попереднє управління, оперативне управління і завершальне управління [2, 3].

Управління природоохоронною діяльністю є забезпечення виконання